

4.5. Identiteet avatud maailmas

Aune Valk

Sissejuhatus

Identiteeti, sh rahvuslikku identiteeti võib käsitleda väga erinevate uurimistraditsioonide ja meetodite abil; selle teemaga tegelevad nii ajaloolased, etnoloogid, keeleteadlased kui ka psühholoogid. Identiteet on emotsionaalne teema, mis on inimeste jaoks seotud nende ajaloo ja päritolu mõtestamise ja hindamisega ning järjepidevusega: eilse, tänase ja homse seostamisega. Lisaks on identiteet muutlik ja muudetav, mõjutatav nii isiklike elusündmuste, hariduse, meedia, aga ka poliitilise manipulatsiooni poolt. Kõik see kokku teeb identiteedist keerulise uurimisobjekti, mida pole lihtne üheselt defineerida. Käesolevas artiklis lähtun sotsiaalse identiteedi määratlusest (Tajfel 1981), mille edasiarendus võiks kõlada nii: *rahvuslik identiteet on osa inimese minapildist, mis tuleneb teadmisest oma rahvuslikust kuuluvusest koos sellele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega*. Ehk teisisõnu on rahvuslik identiteet vastus küsimusele „Kes ma rahvusliku kuuluvuse mõttes olen?“, millele vastamiseks tuleb mõelda ka sellele, miks see on tähtis, milline olla on hea ja kes on teised. Need teemad on kõik tähelepanu all, vastates käesolevas artiklis tõstatatud küsimustele. Kuidas on rahvuslik identiteet muutunud Eestis ja välismaal elavate eestlaste jaoks viimase 20 aasta jooksul? Mida tähendas eestlaseks olemine eri põlvkondadele Eestis 20 aastat tagasi ja mida tähendab nüüd? Kuhu paigutub

Eesti identiteet teiste piirkondlike kitsamate ja laiemate rühma kuuluvuste kõrval?

Artikli keskmes on Eesti *rahvuslik* (*national*) identiteet, milles etniliste eestlaste jaoks segunevad nii *etniline* kui ka *riigiidentiteet*. Samas oleme (vt nt Valk, Karu 2001, Valk jt 2011) erinevates uuringutes sihilikult eristanud etnilist (*ethnic*) ja riigiidentiteeti (*state*), millest esimene iseloomustab ühte kindlat etnilist rühma, samas kui teine peaks olema omaksvõetav ühes riigis elavatele erinevatele etnilistele rühmadele. Selleks et selgitada avatud ja suletud rahvusluse põhjuseid ning identiteediga toimuvaid muutusi, eristasime (Valk, Karu 2001) etnilises identiteedis omakorda kahte osa: (1) *etnilist uhkust ja kuuluvustunnet* ning (2) *etnilist eristamist*. Neist esimene seostub vaid positiivsete nähtustega, nagu suurem rahulolu endaga ja oma eluga, samas kui eristamine on seotud ka negatiivsete hoiakutega teiste rühmade suhtes. Tähistamiseks sellist riigiidentiteeti, mida võiks olla lihtne omaks võtta Eestis elavatel erineva etnilise taustaga inimestel, pakkusime (Valk jt 2011) välja *Eesti avatud identiteedi* mõiste, mille üks alaosa – *riigiuhkus* on etniliste eestlaste jaoks segunenud etnilise uhkusega, kuid pole nii omane siin elavatele teistele etnilistele rühmadele. Teine alaosa – *mitmekultuuriline (Eesti) identiteet* on jälle omasem arusaam Eestist ja Eestlaseks – eesti-maalaseks olemisest teistele rühmadele.

Eesti kui väikese riigi ja rahva identiteedi võtme-küsimuseks on selle muutumine teiste kultuuride ja laiemate poliitiliste tegurite mõjutusel, olgu selleks

Etnilist uhkus- ja kuuluvustunnet mõõdame nõustumisega väidete puhul nagu nt „Austan oma etnilise grupi traditsioone“ ja etnilist eristamist väidetega nagu nt „Meeldivam on suhelda inimestega, kes on minuga sama päritolu“.

Riigiuhkust mõõdame nõustumisega väidete puhul nagu nt „Olen uhke, et Eestit teatakse kui väikest ja edukat riiki“ ja mitmekultuurilist (Eesti) identiteeti väidetega nagu nt „Minu meelest ei saa inimene olla üheaegselt eesti ja mingi muu kultuuri esindaja“ (pööratud) ja „Mind ei häiri, et Eestis elab erineva etnilise päritoluga inimesi“.

'Eestlane' on kirjutatud suure tähega viidates Eesti riigiga seotud inimestele, mis on laiem määratlus kui 'eestlane'.

okupatsioon või Euroopa Liiduga ühinemine. Seetõttu on suur osa identiteediuringuid seotud rahvussuhete, mitmekultuurilisuse, lõimumise jms teemadega. Küsimused teistest eristumisest, neile vastandumisest, ohtudest identiteedile ja identiteetide jagamisest on seetõttu samuti olulised. 1999. aastal ilmunud „Eesti inimarengu aruandes“ (Kirch 1999) oli peamiseks identiteediga seotud küsimuseks liitumine EL-iga ja sellega seonduvad ohutunded: „Kas identiteedi uue mõõtme lisandumine toob kaasa vanade hägustumise või vastupidi, uues kvaliteedis esilekerkimise, ja millised muutused toob EL-iga liitumine kaasa mitte-eestlaste selgelt väljakujunemata identiteedile.“ Samas aruandes viidatud Saar Polli 1998. aasta uuring toob vastusena küsimusele „Millisesse Euroopa regiooni kuulub Eesti esmajärjekorras?“ välja, et vastajate selge arvamus paigutab meid Balti (60% eestlastest ja 71% mitte-eestlastest) ja järgmisena Põhjamaade regiooni (vastavalt 27%, 20%). Seitse aastat hiljem (ja kaks aastat pärast EL-iga liitumist) – 2006. aasta inimarengu aruandes toob Lauristin (2007) välja, et vähesed hindavad rahvuse hääbumist ja rahvusliku omapära kadumist Eesti arengut ohustavaks tendentsiks (vastavalt 22% ja 12% kõigist vastajatest). Nagu käesolev artikkel esile toob, siis tänaseks pole Euroopa oht, vaid võimalus, sh võimalus eestlaste ja eestivenelaste identiteedis ühisosa leidmiseks ning Balti identiteedi kõrvale on noorte hulgas samaväärsena tõusnud põhjamaalaseks olemise tähtsus.

Eesti viimase 20 aasta lõimumispoliitika on olnud peaaegselt suunatud siinse venekeelse kogukonna eesti keele õppele ja kodakondsuse omandamise teemadele. Positiivsed tulemused on mõlemas vallas: eesti keele oskus alla 30-aastaste eesti keelest erineva emakeelega inimeste hulgas on märgatavalt parem kui 50+ vanuses (vt alapeatükki 4.2) ja ilma kodakondsuseta inimeste hulk on aeglaselt, kuid siiski vähenenud (vt alapeatükki 3.1). Samas tajuvad paljud eestivenelased lõimumispoliitikat sulandusmissurvena, mis aga ei

tekita soovi sulanduda ega lõimuda, vaid hoopis tekitab protestiidentiteeti (Vetik 2006) ja nõrgendab seotustunnet riigiga.

4.5.1. Eesti etniline ja riigi-identiteet eri rühmades enne ja nüüd

1997. aastal uurisime koos Kristel Karuga (Valk & Karu 2000) kodueestlaste ja väliseestlaste (täpsemalt 1944. aastal Rootsi põgenenute ja nende järeltulijate) identiteedi tugevust ja tähendust. Uuringust selgus, et eestlaste jaoks oli etniline eristamine olulisem kui väliseestlaste jaoks. Eesti noorte uuringus (Valk & Karu 2001) ilmnes sama: etniliste eestlaste hulgas oli etniline eristamine tugevam kui eestivenelastest noorte hulgas. Ka etniline uhkus oli mõlemas uuringus eestlaste hulgas statistiliselt oluliselt suurem kui vastavalt väliseestlaste ja eestivenelaste hulgas, kuid see vahe oli väike. Nii uhkus kui ka eristamine oli tugevam vanemate inimeste ning etniline eristamine tugevam meeste hulgas. Kodueestlastel seostus uhkus toona eristamisega, mis viitab etnilise identiteedi suletusele ehk sellele, et uhkus- ja kuuluvustunne põhineb vastandumisel: mida tugevamalt eristati end teistest, seda uhkem oldi etnilise grupi üle. Eestivenelaste ja väliseestlaste puhul olid need kaks identiteedi osa üksteisest sõltumatud.

Uurides sama teemat veidi üle 10 aasta hiljem (Valk, Karu-Kletter, & Drozdova 2011) nii eestlaste, eestivenelaste kui ka väliseestlaste hulgas, võib ühe peamise muutusena täheldada etnilise eristamise kasvu nn „vanade“ väliseestlaste seas. Teiseks võib välja tuua, et võrreldes väliseestlaste ja eestivenelastega pole etniline eristamine enam kodueestlaste hulgas kõrgem kui teistel rühmadel. Samuti ei seostu eristamine eestlaste (ega ka teiste rühmade) seas enam uhkus- ja kuuluvustundega, mis viitab sellele, et teistele vastandumine pole enam eeldus, et ennast eestlaseks pidada ja selle üle rõõmu tunda.

Lisaks etnilisele identiteedile uurisime 2011. aastal ka ühtekuuluvust Eesti riigiga, eristades riigiuhkust ja mitmekultuurilist (Eesti) identiteeti. Nii kodu- kui ka väliseestlastel on riigiuhkus ja etniline uhkus enam-vähem sarnase tugevusega ja omavahel tugevalt korrelatsioonis, s.t et eestlaste jaoks on Eesti riik suuresti etniliste eestlaste riik. On väga positiivne, et venelaste hulgas ei vastandu riigiuhkus etnilisele uhkusele: venelastel nende nähtuste vahel seos puudub ja eestivenelaste puhul on seos isegi nõrgalt positiivne. See näitab, et korruga kahte rühma – eestlaste ja venelaste hulka kuulumine on võimalik. Etniline eristamine on kõige tugevam „vanade“ väliseestlaste ja kõige nõrgem eestivenelaste hulgas. Kõigis rühmades on etniline eristamine negatiivselt seotud mitmekultuurilise (Eesti)

Kvantitatiivse analüüsi aluseks on võetud 1856 ankeeti teemal „Muusika ja identiteet“, millest 955 on kogutud Eesti-eestlaste (keskmine vanus 28), 588 Eestis elavate venelaste ja 310 väljaspool Eestit elavate eestlaste hulgas (osaliselt „Rahvuskaaslaste programmi“ toetusel). Jagasime uuringus osalenud väliseestlased „vanadeks“ (145 vastajat) ja „uuteks“ (160): esimene grupp koosneb Teise maailmasõja käigus pagulusse siirdunud eestlastest ja nende järeltulijatest (keskmine vanus 40) ning teine viimase 20 aasta jooksul välismaale elama asunud eestlastest (keskmine vanus 36). Venekeelsed vastajad jagasime omakorda kaheks, lähtuvalt nende enesemäärangust kas venelase või Eesti-venelase. Viimaseid oli ca 1/3 ning nende vastused erinevatele identiteediga seotud küsimustele eristusid selgelt 'venelaste' grupist. Uuringut toetas grant SF0030068s08 Eesti Kirjandusmuuseumile.

identiteediga. Mõlemas venelaste rühmas on etniline eristamine negatiivselt seotud ka riigiuhkusega, mis näitab, et tugeva riigiga seotuse eeldus on see, et ei tõmataks jätku piire eri etniliste rühmade vahele. Eestlaste rühmades nende nähtuste vahel seos puudub.

Vaadates riigiidentiteedi ja etnilise identiteedi alaosade jaotust vanuse lõikes, siis ilmneb paljudes varasemates töödes leitud fakt, et uhkus- ja kuuluvustunne (nii riiklik kui ka etniline) tugevnevad vanusega. See kehtib pea kõigis rühmades, vaid „vanade“ väliseestlaste puhul pole etniline identiteet ning „uute“ kodueestlaste ja eestivenelaste seas riigiidentiteet vanusega seotud. Viimane näitab positiivset tendentsi nooremate, end eestivenelastena identifitseerijate hulgas, mida kahjuks pole venelaste seas. Etniline eristamine on eestlaste ja „vanade“ väliseestlaste puhul vanusega positiivselt seotud, s.t on nõrgem noorte hulgas. Mitmekultuuriline (Eesti) identiteet pole vanusega üheselt seotud.

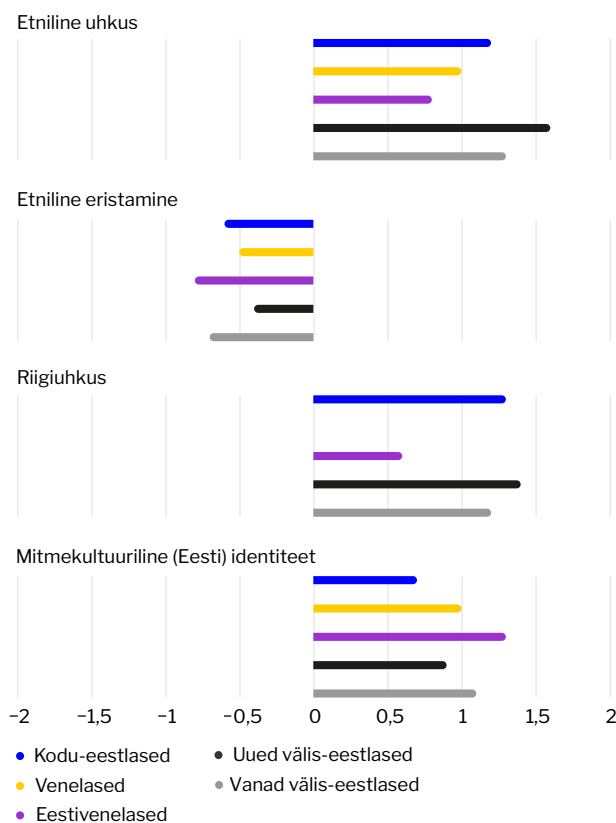
Samas uuringus (Valk jt 2011) „leiutasime“ ka Eesti avatud identiteeti ehk püüdsime leida selliseid osi Eesti riigiidentiteedis, mis seoksid nii siinseid eestlasi ja eestivenelasi kui ka väliseestlasi. Kuigi eestlastele olulised teemad Eesti riigiidentiteedis (uhkus Eesti lipu ja ajaloo üle ning Eestist pärit olemise üle (Eestist pärit olemine ei tähenda eesti päritolu, vaid nõustumist väitega „Mulle meeldib öelda, et olen Eestist“), ühtekuuluvus eesti keele rääkijatega) on suuresti erinevad sellest, mis on olulised siinsetele venelastele, saab välja tuua need, kus ühisosa on suurim: Eesti loodus, väikese ja eduka riigi kuvand, Eesti kodakondsuse tähtsustamine ja Eesti pühade tähistamine, samuti enamik mitmekultuurilise riigi ja inimesega seotud teemasid, nagu näiteks samaaegne seotus nii Eesti kui ka Euroopaga või mitmesse kultuuri kuulumise nägemine positiivsena.

Kui mõelda, kuidas saaks eestlasi ja eestivenelasi identiteedi tasandil ühendada, siis peab ka riigiiden-

titeet olema vastastikku omaksvõetav. Püüdes mõista, mis avatud Eesti identiteedi arenemisega võiks seostuda, viisime eri rühmade hulgas läbi lineaarse regressioonanalüüsi (vt tabel 4.5.1). Nii eestlastel kui ka eestivenelastel seostub Eesti avatud identiteet tugeva etnilise uhkuse ja madala eristamisega, s.t jagatud riigiidentiteedi tekkele aitab kaasa uhkustunne oma päritolu üle sõltumata sellest, milline see on, samas ei tohi etniline seotus põhineda vastandumisel teistele etnilistele rühmadele. Lisaks seostub Eesti avatud identiteet suurema eluga rahulolu ja enda eurooplaseks pidamise tähtsusega. Eestivenelaste puhul aitab avatud identiteedile kaasa veel eesti keele oskus ning ühtsustunne eesti keele rääkijate ja Eesti kodanikega, eestlaste hulgas ühtsustunne kõigi eestimaalaste ja mitmekultuuriliste inimestega. Nende tulemuste põhjal võib öelda, et ühisosa eri rahvusest inimeste vahel kasvab Eestis siis, kui hoiame erinevaid etnilisi identiteete ega vastanda neid üksteisele, peame end eurooplaseks, kasvatame eluga rahulolu ja räägime eesti keelt.

Kokkuvõttes võib nende tulemuste põhjal öelda, et kodueestlaste identiteet on muutunud 20 aastaga avatumaks – uhkus eestlaseks olemise üle ei tähenda enam tugevat eristamist teistest rühmadest ega eestlaste eelistamist. Eestis elavate venelaste hulgas eristub selgelt rühm, kes nimetavad ennast eestivenelasteks – neid

Joonis 4.5.1. Etnilise identiteedi ja riigiidentiteedi osiste võrdlus viie rühma hulgas. Keskmised tulemused skaalal -2 (ebaoluline, väga nõrk) kuni 2 (oluline, väga tugev)

Allikas: Valk, Karu-Kletter, Drozdova 2011; projekti „Muusika ja identiteet“ andmestik.

Tabel 4.5.1. Eesti avatud identiteeti kujundavad tegurid

	Venekeelsed	Eestlased
Enesehinnanguline eesti keele oskus	0,05*	
Ühtsustunne eesti keele rääkijatega	0,07**	
Eesti kodakondsus (1 – jah, 0 – ei)	0,03	
Ühtsustunne Eesti kodanikega	0,12***	
Ühtsustunne mitmekultuuriliste inimestega		0,05***
Ühtsustunne kõigi eestimaalastega		0,06***
Etniline uhkus	0,12***	0,23***
Etniline eristamine	-0,20***	-0,20***
Ühtsustunne eurooplastega	0,05*	0,01*
Vanus	0,01*	0
Eluga rahulolu	0,06*	0,05**
Enesehinnang	0	0
R2	0,47	0,37

*** statistiliselt oluline tasemel $p < 0,01$; **oluline tasemel $0,01 \leq p < 0,05$; *oluline tasemel $0,05 \leq p < 0,1$

Märkus. Analüüsi on kaasatud näitajad, mis eri rühmade puhul piisavalt varieerusid ning omavahel ei kattunud. Seetõttu on eestlaste puhul välja jäetud keeleoskus ja kodakondsus ning nendega seotud ühtsustunded ning asenduseks on valitud teised kategooriad.

on ca 1/3 ja nende etniline uhkus venelaseks olemise üle ja (Eesti) riigiuhkus on positiivselt seotud. Nende kõrval on aga end venelastena identifitseerijad, kelle etniline eristamine on oluliselt tugevam ja riigiuhkus nõrgem. Eesti väljakutseks on sellise riigiidentiteedi kujundamine, mis poleks seotud kitsalt eesti etnilise identiteediga ja mida saaksid omaks võtta erinevad Eestiga seotud rühmad. Selle keskmes peaksid olema Eesti loodus, väikese ja eduka riigi kuvand, Eesti kodakondsuse tähtsustamine ja Eesti pühade tähistamine, samuti eurooplaseks olemine.

4.5.2. Eestlaseks olemise tähenduse muutused

Eestlaste arusaam oma rahvuslikust identiteedist on olnud pigem selgeid piire rõhutav ja toetanud identiteedi muutumatust ehk sünnipärasust – „Eestlane olen ja eestlaseks jään, kui mind eestlaseks loodi“. Eestlaseks olemine Eestis pole olnud vaba valik, vaid paratamatus – midagi, mille olulisuse üle pole seetõttu mõtet palju mõtiskleda. Eestlaste etniline identiteet on läbi põimunud riigiidentiteediga, mis teeb viimase omandamise siia tulijatele või ka siin sündinud teiste etniliste rühmade esindajatele keerukaks. Viimased kümnendid on tänu välja- ja tagasirände ning ühiskonna lõimumisega

seotud väljakutsetele seadnud ülalnimetatud arusaamad identiteedist küsimärgi alla.

Ligi 20 aasta taguses (Valk & Karu 2000, andmed kogutud 1997. aastal) kodu- ja väliseestlaste identiteedi tähenduste võrdluses ilmnas, et kodueestlaste jaoks seostus eestlaseks olemine esimese asjana maaga: Eesti kui tervik või maatükk vastaja või ta vanemate kodukohas. Keelt ja iseseisvuse eest seismist ning vastandumist teistele rahvustele toodi kodueestlaste seas välja kui oluliselt järgmisi nähtusi seoses eestlaseks olemisega. Väliseestlaste hulgas nimetati esimestena inimesi (sugulasi, vanemaid ja sõpru) ning eesti keelt. Et identiteedi tähenduse muutust uurida, saatsin toona intervjuudes kasutatud 3 kesket küsimust identiteedi kohta nüüd uuesti kolmanda põlvkonna (alla 30-aastased, 30–59-aastased ja 60+ vanused) kodueestlastele (2016. aasta septembris läbi viidud küsitlusele vastas 27 inimest: 8 alla 30-aastast (4M+4N), 11 30–59-aastast (3M+8N) ja 8 üle 60-aastast (5M+3N); kokku 15 naist ja 12 meest keskmise vanusega 45 aastat). Praktilistel põhjustel osalesid erinevalt 20 aasta tagusest uuringust seekordses küsitluses vaid kodueestlased.

Mida tähendab eestlaseks olemine?

Esiteks küsisime: „Kui Sa mõtled sellest, et oled eestlane, siis mis Sulle kõigepealt meenub, mida Sa eestlaseks olemisega seostad?“ Sarnaselt 1997. aastal läbi viidud uuringuga seostus ka nüüd kodueestlaste jaoks seoses eestlaseks olemisega kõigepealt maa ja keel. Kolmanda teemana toodi välja kultuur ja erinevad traditsioonid. Seejuures on huvitav, et kultuuriga seoses ei ilmne ühtegi läbivat, kõigile ühtemoodi olulist nähtust, tegevust või traditsiooni. Ära nimetati nii kilud, must leib, kohukesed kui ka Kalevipoeg, rukkilill, pääsuke, laulupidu ja rahvariided; samuti saunas käimine, jaanipäev, üldisemalt kirjandus, muusika, teater, aga ka näiteks IT ja haridus. Iseseisvuse eest seismine ja vastandumine teistele, mis 1990-ndate teises pooles oli veel keskne teema, on tänaseks kõrvale jäänud. Vaid üksikud vastajad rääkisid sellest ja ka pigem kaudselt: „Ühtekuuluvustunne, mis avaldus okupatsiooni ajal ja kulmineerus eriti laulva revolutsiooni päevil“ (M1) (siin ja edaspidi on intervjueritud tähistatud põlvkonna ja soo järgi vastavalt 1 – 60+ vanuses, 2 – 30–59-aastased, 3 – kuni 30-aastased; M – mehed, N – naised.); „...minu elu ja saatus on kujunenud keskkonnas, kus eesti keele juurde jäädes said jalgadega läbipekstud nii, et paar päeva oli tegemist liikumisega“ (M1); „...väga väike rahvas, kes on suutnud kaks korda luua oma riigi“ (M1). „Kõigepealt meenub ajaloolise ebaõigluse tajumine, mida kogesin nooremana Lääne-Euroopas reisis. ... Siis tajusin, kuidas eestlasena ma ei kuulu ei vana rikka Euroopa hulka ega ka mitte nõukogude mentaliteediga idaeurooplaste hulka (kui neid üldse olemas ongi). Tundsin, et eestlastena me tahame mõlemale

suunale justkui vastu seista ja ise omamoodi olla“ (N1). Kuigi intervjuueeritavate valim oli väga väike, siis tõenäoliselt pole siiski juhuslik, et enamik antud teema tõstatajatest olid vanema generatsiooni mehed.

Rääkides põlvkondlikest erinevustest, siis kindlasti on oluline küsimus, kas ja kuivõrd erinevad teistest kõige noorema põlvkonna kodueestlaste vastused, kellest suurem osa on üles kasvanud vabas Eestis. Kas on toimunud mingi identiteedi tähenduse nihe? Kogunenud vastused suurt muutust ei võimalda näha. Vahest on maa tähenduse olulisus veidi vähem esiplaanil, näiteks peegeldub see vastuses: „Eestlaseks olemisega seostan eesti keele rääkimist. Ja see ongi vist kõik. Elada võib eestlane üle maailma, süüa võib mida tahab ja ...“ (M3), kuid kindlasti pole see noorte hulgas läbiv suundumus. Samast põlvkonnast tuleb ka üks kõige klassikalisemaid eestlaseks olemise tähenduse mõtestamisi, mis räägib nii maast, keelest, inimestest kui ka traditsioonidest: „Eestlaseks olemisega seostan ma peamiselt Eestimaad, eesti keelt ja oma perekonda/suguvõsa. Meenuvad ka eestlaste traditsioonid ja kombed, nagu saunas käimine ja maakohtade omamine Lõuna-Eestis.“

Nagu juba eespool öeldud, on suured riigiga seotud teemad, nagu iseseisvuse eest võitlemine ja teistele vastandumine, võrreldes 20 aasta taguse ajaga Eesti identiteedis tagaplaanile jäämas. Samal ajal inimesed (pere, sugulased, sõbrad, suvalised eestlased, keda maailmas kohatakse) ja nende eripärane loomus (töökus, rahulik ja vähe pealetükkiv olemine), isegi kui selles on negatiivseid jooni (kadedus, edukultus, suletus) ning nende inimeste hulgas end hästi tundmine, on see, mida varasemalt kodueestlased ei rõhutanud ning mis oli esil just väliseestlaste identiteedis. Nüüd on see olulise teemana nimetatud ka vähemalt poolte kodueestlaste, sagedamini noorte poolt.

Kui oluline on eestlaseks olemine?

Teine muutus, mis eestlaseks olemise juures paistab kahekümne aastaga toimunud olevat, on nihe teadlikuma ja läbimõelduma identiteedi suunas. Rahvus ei ole kodueestlaste hinnangul enam nii sageli kaasa antud paratamatus, mida ei saa valida. Sellele on arvatavasti kaasa aidanud nii reisimine kui ka viimasel ajal üles kerkinud rände- ja pagulasküsimused, kuid mitte ainult. 20 aasta taguses uuringus osalenud 2/3 kodueestlastest ja samuti osa vanema põlvkonna väliseestlastest pidasid eestlaseks olemist loomulikuks osaks elust, mida ei saa muuta ja mille tähendust poldud enda jaoks nii selgelt läbi mõeldud. Küsimusele, kas ja miks on tähtis olla eestlane, vastati enamasti umbmääraselt: „Ei ma ei tea. Kui ma saaksin seda kuidagi valida, aga see ei ole ju kuidagi võimalik“ (1997, EM1). Ka nüüd oli selliseid vastuseid, näiteks: „See ei olegi mulle oluline. Ma ei saa ennast kel-

leksi teiseks pidada ja ei ole kunagi mõelnudki, et tahaksin olla teisest rahvusest“ (N1) või „Ega ma eriti ei tähtsustaks eestlaseks olemist. See on meie loomulik seisund, mille oleme sündides kaasa saanud ja mida endaga oma elu jooksul kaasas kandnud“ (N2).

Sellised vastused olid nüüd selges vähemuses ja nende kõrvale oli kerkinud midagi, mida identiteedi arenguteoorias nimetatakse saavutatud identiteediks – läbimõeldud, tasakaalustatud ettekujutus enda kuuluvus(t)est. On väga huvitav, et see läbimõeldus põhineb erinevatel alustel: välismaal elamise kogemus, teiste rahvustega suhtlemine, oma juurte uurimine, vaba riigi väärtuse tunnetamine. Erinevad vastused-põhjendused küsimusele „**Kuivõrd oluline on Sinu jaoks teadmine, et oled eestlane? Miks see on/ei ole Sulle oluline?**“ kõlavad järgnevalt.

- 1) Välismaal elamise kogemusega seonduvalt: „Eestlaseks olemise identiteet oli selles loetelus esikohal tihe-
mini siis, kui elasin väljaspool Eetit. Seal oli eestlaseks olemine midagi, mis nii eristas kui ka ühendas inimesi seltskonnas ja olukorras. Eestis olles ma tõtt-öelda ei mõtle selle peale, et olen eestlane. Ilmselt ma lihtsalt olen seda, sama loomulikul viisil nagu kõnelen eesti keelt, mõtlemata sellele, kuidas ma seda lapsena rääkima ja kasutama olen õppinud. Mõnikord tundsin, et ütlus „välismaal elades oled rohkem eestlane kui kodueestis elades“ kehtis minu puhul küll. Eemal olles märkasin, et olin aeg-ajalt rohkem eesti kultuurielus toimuvaga kursis kui mu kohapeal elavad sõbrad“ (N2).
- 2) Teiste rahvustega suhtlemise tõttu: „Peaaegu rahvust / kultuurilist kuuluvust inimsuhetes, sh just n-ö teistega (s.t teise kultuuriruumi kuuluvate inimestega) suheldes jätkuvalt siiski mõnevõrra oluliseks; elköige on see huvitav ja rikastav ning teisalt aitab inimese rahvuse või päritolu kultuuriruumi teadmine mõnevõrra paremini mõista erinevaid inimesi ning ehk ka kujundada enda käitumist ja mõista teiste oma“ (N2).
- 3) Oma juurte uurimise, järjepidevuse tunnetamisega seoses: „Minu jaoks on oluline tunnetada eestlust läbi oma juurte, läbi ajaloo. Eestlaseks olemine on minu jaoks järjest rohkem seotud ka esi-esivanemate elu ja tegude uurimisega. Üks olulisemaid kohti Eestis on minu esivanemate sünnikoht, kus kasvavad vanaisa istutatud puud ja püsivad esiisade ehitatud hooned“ (N2) või „Mulle on see väga oluline. ... Ta (isa) ütles alati, et see on meie esiisade maa ja ta oli valmis siin surema, kuid ära minema nad ei olnud nõus. Austusest oma vanemate vastu tahan ja olen eestlane Eestimaal. Olen väga õnnelik, et kõik mu kolm last on jäänud Eestimaale, on omandanud siin hariduse ja on enda ning ka minu arvates tublid ja edukad inimesed. Nad on küll õppinud ja elanud vahepeal mitmel pool maailmas, kuid oma pere ja kodu on nad loonud Eestis ja eestlastena“ (M1).

4) Vaba riigi väärtuse tunnetamine: „Vaba inimene oma maal/riigis – see teadmine on äärmiselt oluline“ (M1).

Nagu eelnevalt öeldud, jõuavad saavutatud – läbimõeldud identiteedini sagedamini need, kes elavad korraga mitmes kultuuris, mida näitas ka 20 aasta tagune väliseestlaste läbimõeldum identiteet. Erinevalt toonastest väliseestlaste vastustest, kelle jaoks eesti identiteedi olulisuse tunnetamine oli seotud mitmes kultuuris elamise ja identiteedi valikuvõimalusega, olid tänased kodueestlaste vastused antud selgelt üskultuuriliste inimeste poolt. Mitte ükski vastaja ei kahelnud oma enesemääratluses eestlasena ega öelnud, et tal oleks oma rahvusliku kuuluvuse üle raske otsustada. Lisaks erinevatele ülaltoodud põhjendustele oli ka üldisemat taju rahvusliku identiteedi olulisusest ja selle kesksest kohast minapildis: „On kindlasti oluline, sest see on mu ainuke rahvus ning seega minu identiteedi alustala. Kui see ära võtta, siis on tükk tühja maad. Kindlustunnet pakub muidugi see, et ega seda ei saagi ära võtta, ma saan seda alati endaga kaasa võtta. Seega pole eestlaseks olemise juures oluline, kas ma elan Eesti pinnal või mitte“ (M2).

Viimase vastusega tuleb esile teema, mis antud küsimuse puhul noorimat põlvkonda teistest eristas. Noorte hulgas ei olnud ühtegi vastajat, kes oleks eestlaseks olemist väga oluliseks pidanud, kõige „tugevam“ vastus oli „Keskmiselt oluline“ (N3). Noored samas ei häbene eestlaseks olemist ning väärtustavad siin elamisel erinevaid asju: „Eestis on hea elada – suhteliselt rahulik, palju loodust, palju võimalusi areneda“ (N3), „... saan siin teha rohkem (lihtsamini) ja minu panus siin on väärt rohkem (kui see mujal oleks)“ (M3), „...ei ole ka kauge mõiste enda maailmakodanikuks kuulutamine. Samas ehib mu koduseina suur Eesti lipp“ (M3), „... mulle meeldib eesti kultuur ja olla eestlane ning kindlasti ei häbene ma seda, kuid ei näe ka põhjust oma rahvuse tõttu ennast teistest paremaks pidada“ (M3). Viimane seisukoht, milles rõhutati eri rahvuste võrdsust ja inimeseks olemise tähtsust ning teatavas mõttes maailmakodanikus olemist, tuleb välja paljudes noorte vastustes, kõige selgemalt järgmises: „Ma ise ei pea tähtsaks mingit ühte konkreetset kodakondsust või ühiskonda. Tähtsam on ühtekuuluvus. Kui ma olen eestlane, püüan käituda ning olla nii, nagu on kombeks eestlastel, kui aga koliksin kuhugi mujale, üritaks sulanduda nende kultuuri ja ühiskonda. Kultuurid on küll erinevad, aga kõik on võrdselt inimesed“ (M3).

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti identiteet pole kodueestlaste jaoks täna tähtsam või vähemtähtsam kui 20 aasta eest. Suurim muutus on selles, et kodueestlaste hulgas on nüüd rohkem inimesi, kelle jaoks rahvus pole absoluutne ega kaasa antud, vaid midagi, mis sõltub kontekstist. See võib olla olulisem, kui elatakse välismaal või puututakse kokku teiste kultuuridega. Noored peavad eestlaseks olemise väärtustamise kõrval oluliseks rõhutada eri rahvuste võrdsust.

Kes on eestlased?

Eestlaseks olemise kriteeriumides („Mis on see, mis teeb eestlasest eestlase? Keda Sina pead eestlaseks?“) ei saa suuri muutusi 20 aastaga täheldada. Nagu toona, nii ka nüüd on kõige olulisem tingimus keeleoskus, mis ei pea küll olema perfektne, kuid „eestlane [peaks] rääkima ka eesti keelt, vähemalt mingil määral“ (N2). Keeleoskuse puhul rõhutati mitmel juhul seda kui võtit Eesti kultuuri ja eestlaste mõistmiseks: „Eestlane on minu jaoks see, kes oskab nii palju eesti keelt, et on tuttav meie tüvitekstidega ja saab aru väljenditest, mis on meile tuttavad „Kevadest“, „Suvest“, filmidest „Siin me oleme“, „Mehed ei nuta““ (N2). Keeleoskusele järgnesid oluliste kriteeriumidena kultuuri tundmine/valdamine/huvi selle vastu ja enesemääratlus eestlasena. Kolmandik rõhutas eestluse määramisel päritolu ning sama palju jagatud käitumisviise või mõttemaailma („kes mõtleb eesti meeles“ (M1), „paljude asjade ilma selgituseta mõistmine“ (N1)), mida ei saa alati sõnadesse panna: „Eestlaseks olemist ei saa alati sõnadega seletada, aga see pakub aeg-ajalt äratundmise hetki, et jah, just see on nii eestlaslik!“ (N2). Üllatavalt tagaplaanil oli eestlaseks olemise defineerimisel siin elamine, vaid iga kuues vastaja tõi selle esile ja sedagi pehmel: „Peaaegu eestlaseks kõiki, kelle jaoks Eesti on kõige olulisem, omasem koht“ (M1). See peegeldab hästi tänast reaalsust, kus inimesed rändavad Eestisse ja Eestist välja ning elukoht võib olla palju ajutisem kui identiteeditunne. Seejuures ei ilmnunud noorte ja vanemate inimeste vastustes mingit vahet.

Viimaste aastate diskussioonide valguses toodi antud küsimusega seoses mitmel juhul välja nahavärviteema, kusjuures valdav oli seisukoht, et nahavärv ei määra rahvust: „Valge nahavärv kindlasti ei ole eestluse määraja“ (M2); „Mustanahaline eesti keelt kõnelev Viljandis elav moslemist inimene on minu arvates eestlane ja samas valgenahaline vene keelt rääkiv inimene Viljandi turul ei kvalifitseeru minu silmis eestlaseks“ (M1). „Ma leian, et see on iga inimese sügavalt isiklik otsus, kas ta peab end eestlaseks või mitte. Seejuures ei ole minu jaoks määrav tema nahavärv, sünnikoht, vanemate päritolu. Vahest ainult keel on see, mis loeb ja mõjutab“ (N2). Samas oldi selle teemaga seoses ka kõhkleva seisukohal: „Tunnistan, et jääksin häta enda sees inimese eestlaseks määramisega ka siis, kui ta näiteks räägib puhast eesti keelt, aga ilmselgelt pole ta Eestist pärit, ega pole tema esivanemad ka siit pärit – näiteks tumedanahaline (ilma eestlastest esivanemateta), aga siin üles kasvanud inimene. Ta lahterduks minu jaoks mingisse nn „halli tsooni“, keda ma määratleda ei oskaks“ (N2).

Kokkuvõtteks võiks öelda, et oleme selle pildi järgi väga lähedal avatud rahvuslusele, mis ei sea piire kitsalt nahavärvile, vanemate päritolu, sünnikoha või mõne muu väga piirava tunnuse järgi. Et eestlaste poolt eestlasena omaks võetud saada, tuleks osata (mingil määral) eesti keelt ja kasutada seda eesti kultuurist osa saamiseks ning ise soovida eestlane olla. Viimane on kindlasti

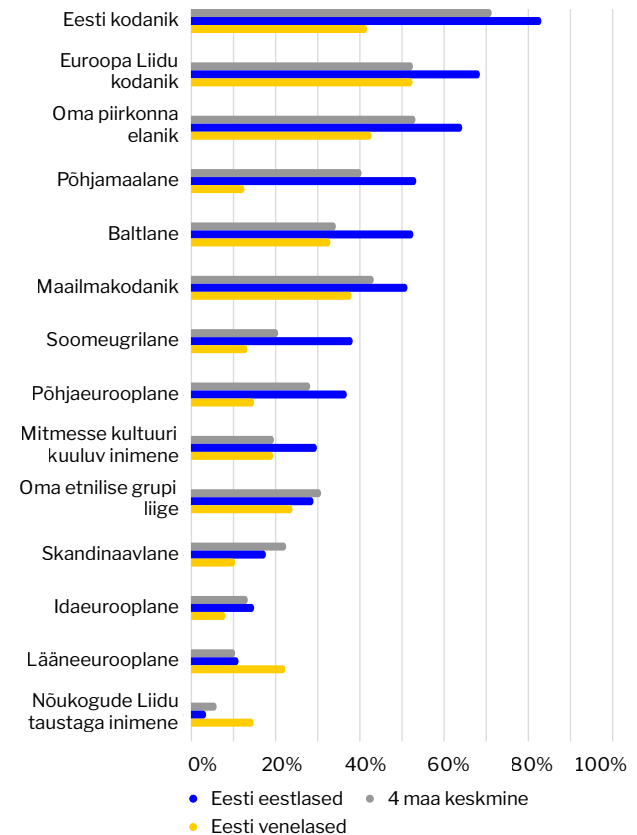
kriitiline tingimus. Sellise pildi tekkes võib osaliselt kaasa mängida ka nn sotsiaalne soovitus ehk püüd anda „õigeid“ vastuseid, ehkki küsitlusele sai vastata anonüümselt. 20 aasta tagustes vastuses polnud sotsiaalne norm sel teemal vahest veel välja kujunenud. Väga huvitavalt tuli välja ka lai skaala eestlaseks olemise definitsioonidest ehk sellest, et eestlane võib olla väga erineval viisil, eri kohtades ja määral: „Eestlase skaala ühes otsas võiks olla sünnilt Eesti kodakondsusega, eesti keelt oskav, eesti kultuuri, loodust ja elu tundev ja väärtustav, Eestis elav inimene ning teises otsas end ka (sh teiste identiteetide kõrval) eestlaseks pidav ning mingis aspektis eestlust väärtustav inimene (nt inglane, kes eestlasest minia kaudu on õppinud tegema sülti ja pakub seda uhkustundega inglase sõpradele või Kariibidel sündinud ja elav inimene, kes jälgib eestlastest suusatajate käekäiku ja end selle kaudu ka Eesti fänniks peab)“ (N2). Selliseid vastuseid 20 aastat tagasi sama küsimust küsides me ei saanud, siis peeti eestlase defineerimisel silmas ilmselgelt palju kitsamat inimhulka.

4.5.3. Eestlaseks olemine avatud maailmas: eestlus ja teised identiteedid

Selles alapeatükis on fookuses teised identiteedid eestlaseks olemise kõrval. Erinevalt 20 aasta taguse ajaga mõistetakse eestlaseks olemise olulisust kodueestlaste hulgas täna palju avaramas kontekstis kui varem – lisaks eestlaseks olemisele saab samaaegselt olla keegi teine või elada mujal kui Eestis. Kui toona kirjeldati tüüpilist eestlast pea sajabrotsendiliselt võrdluses-vastanduses venelasega, siis täna on võrdlusaluseid palju rohkem. Samuti hinnatakse eestlaseks olemise piiride tõmbamisel mitte üksnes siin elavate või selle maaga seotud inimeste oskusi ja omadusi. Sellises võimalusterikkas olukorras on võtmeküsimusteks meie-rühma piirid, näiteks kas Eestis elavad venelased võiksid ka olla eestlased, ning ühisosa teistega, ehk kas ja mis seob meid naabritega.

Uurisime seda 2010–2013 (Valk jt 2013) SA Unitase poolt juhitud projektis „Erinevad rahvad – jagatud pärand“ („Different Nations-Shared Experiences“), mis käsitles Eesti, Läti, Soome ja Rootsi keskkoolinoorte identiteeti, hoiakuid, ajalooteadvust ja –teadmisi. Uuringus „Erinevad rahvad – jagatud pärand“ osales 400–500 noort neljalt maalt, keskmise vanusega 17–18 aastat, kokku 1763 õpilast. Uuringut toetas „Central Baltic Interreg IVa programme 2007–2013“. Uuringus ilmnis eestikeelsete ja venekeelsete kooliõpilaste identiteetide selge erinevus, mistõttu on nad joonisel 4.5.2 esitatud kahe eraldi rühmana. Eestlastest õpilaste identiteedis on sarnaselt Rootsi, Soome ja Läti lätlastest noortega kõige olulisem oma riigi kodanikuks olemine,

Joonis 4.5.2. Eesti ja Eesti vene noorte erinevad kuuluvused võrdluses nelja riigi (Eesti, Läti, Soome, Rootsi) noorte keskmisega. Joonisel on osatähtsus õpilastest, kes pidasid vastavat rühma või kategooriat enda jaoks oluliseks või väga oluliseks

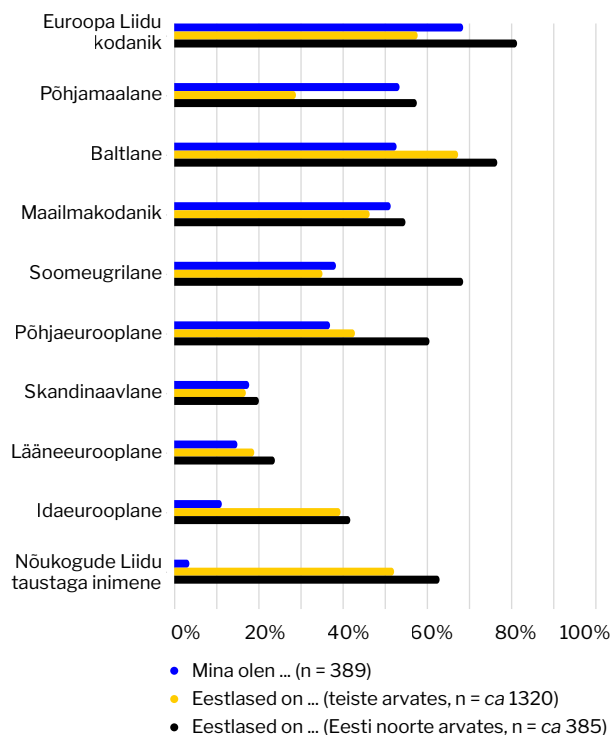

Allikas: SA Unitase projekti „Different Nations-Shared Experiences“ kogutud andmed, autori arvutused (Valk jt 2013). Eestlasi oli uuringus 379 ja Eestis elavaid venelasi 131.

millele järgnevad Eestis Euroopa Liidu kodaniku, Soomes põhjamaalase, Rootsis skandinaavlaste ja Lätis baltlaste identiteet. Eesti vene noorte jaoks oli esikohal Euroopa kodaniku ja Läti vene noorte jaoks oma piirkonna identiteet. Eesti vene noorte jaoks on kurvastavalt vähetähtis Eesti kodanikuks olemine, vaid 42% pidas seda tähtsaks, Läti vene noortest väärtustas Läti kodanikuks olemist 62%. Nagu ülaltoodud identiteedi tähenduse analüüs näitas, on noorte hulgas olulisel kohal maailmakodaniku identiteet, mis on neljas riigis kokku tähtis 43%-le noortest, Eesti eestlaste hulgas koguni 52%-le. Eesti noortel on oma identiteedist suhteliselt sarnane pilt soomlastega, mis puudutab oma riigi kodaniku, soomeugrilase ja põhjamaalase identiteedi oluliseks pidamist, lätlastega seob meid sarnane Euroopa kodaniku identiteet, mis on tugevam kui Soome ja Rootsi noortel.

Kuna identiteet kujuneb välja vastastikusel suhtelises üksteise rühmakuuluvuse tunnustamise kaudu, siis uurisime ka eri riikide noorte taju üksteise suhtes. Suurimad vastuolud noorte enda olulistest identiteetidest ja teiste tajus eestlaste kohta ilmnisid põhjamaalaseks ja endiseks Nõukogude Liidu kodanikuks olemises. 43% Eesti noortest peab põhjamaalase identiteeti enda jaoks

Joonis 4.5.3. Eesti noorte endi ja kolme naaberriigi õpilaste taju piirkondlike ning Eestiga seotud identiteetide võrdluses. Eesti noorte hulgas on nii eestlased kui ka siin elavad venelased

Allikas: SA Unitase projekti „Different Nations-Shared Experiences“ kogutud andmed.

oluliseks, kuid oluliselt vähem noori teistest riikidest (Soomest, Rootsist ja Lätist) peab seda eestlaste kohta iseloomulikuks. Sagedamini peavad eestlasi põhjamaalasteks Läti lätlased. Vaid 7% noortest tajub ennast endise Nõukogude Liidu taustaga inimesena, Eestlasi üldiselt aga iseloomustaks selle kategooriaga 59% Eesti noortest ja 52% teiste riikide noortest, kõige enam Läti lätlased ja soomlased (joonis 4.5.3).

Kokkuvõte

Käesolev artikkel andis ülevaate Eesti ja eestlaste identiteedi muutustest viimase 20 aasta jooksul, analüüsis nii identiteedi tugevust kui tähendust erinevates Eestiga seotud rühmades (eestlased, väliseestlased ja Eestis elavad venelased) ja eri põlvkondade lõikes. Peamise muutusena võrreldes 1990. aastate teise poolega paistab silma kodueestlaste identiteedi avanemine. Selleks et olla eestlane ja uhke selle üle, ei pea end enam kellelegi vastandama. Eestlaste identiteet seotub jätkuvalt keele ja maaga, kuid (iseseisvuse eest) võitluse ja eristumise asemele on tulnud kultuuri ja inimeste tähtsaks pidamine. On huvitav ja vahest ka mõtlemapanev, et viimased teemad on killustatud s.t et nendega seoses (erinevalt keelest ja maast) pole „suurt narra-

tiivi“ – jagatud arusaama kultuuris olulistest nähtustest, teemadest või inimestest. On oluline rõhutada, et avanemine ei tähenda rahvusliku identiteedi nõrgenemist või selle väiksemat väärtustamist, pigem ollakse sellest isegi rohkem teadlikud ja seda mitte ainult mujal elamise või teiste kultuuridega kokku puutumise tõttu. Kui vaadata põlvkondlike erinevusi, siis ainsa muutusena võib aimata maad: Eestis elamise tähtsuse vähenemist noorte identiteedis, eestlane võib olla sõltumata elukohast. Eestlaseks olemise kõrval on olulised nii eurooplaseks kui ka maailmakodanikuks olemine.

Teiseks suureks muutuseks võrreldes 20 aasta taguse ajaga on uue uuritava rühma tekkimine – nn „uued“ väliseestlased ehk peamiselt EL-iga liitumise järel Eestist lahkunud inimesed. Kui võrrelda nende identiteeti kodueestlastega, siis toetavad nad tugevamalt mitmekultuurilist Eesti identiteeti ja vähem etnilisi erisusi ning rõhutavad eurooplaseks olemist. Kolmandik Eesti venelastest nimetab end ise eestivenelaseks ning esindab mitmes mõttes ideaalpilti Eesti avatud identiteediga inimesest, kes sõltumata etnilisest kuuluvusest peab oluliseks oma päritolu, Eesti kodanikuks, eestimaalaseks ja eurooplaseks olemist. Kahjuks pole põhjust loota, et sellise identiteediga inimeste osatähtsus oleks noorte hulgas suurem kui vanemas põlvkonnas.

Lisaks Eesti identiteediga toimunud muutustele oleme täna palju rohkem avatud ka teistele rühma-kuuluvustele, ka Eestis elades on maailm muutunud palju-palju avaramaks ja mitmekultuurilisemaks. Oleme täna rohkem põhjamaalased ning oluliselt julgemalt eurooplased kui paarikümne aasta eest. Põhjamaa, Balti ja maailmakodaniku identiteet on oluline pooltele kesk-koolinoortele, Euroopa Liidu kodanikuks olemist peab tähtsaks 2/3. Sellises kontekstis pole eestlaseks olemine enam paratamatus, vaid üks kuuluvus paljudest.

Kõige kriitilisemaks küsimuseks tuleviku Eesti identiteedis on see, kuidas suudame luua ja hoida eri Eestiga seotud rühmade ühist arusaama eestlaseks olemisest ilma eestluse senist olemust pea peale pöörata ning võimaldades samal ajal mitmeid paralleelseid kuuluvusi. „Uued“ väliseestlased ja end eestivenelastena defineerivad venekeelsed eestimaalased näitavad eeskujut, mil viisil Eesti identiteet võiks avaneda. Ka Eestis elavad eestlased on täna avatumad kui varem. Identiteedi ja riigiga seotuse vaates on kõige keerukam rühm 2/3 siin elavatest venelastest, kes defineerivad end üksnes venelastena. Selles rühmas pole põhjust eeldada ka noorte tugevamat seotust Eestiga.

Viidatud allikad

Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1–47.

Kirch, M. (1999). Eesti muutuvad identiteedid Euroopa Liiduga ühinemise kontekstis. Kogumikus R. Vetik (toim.) Eesti inimarengu aruanne 1999, lk 26–29. Tallinn.

Kivisto, P. (1989). *The ethnic enigma: The salience of ethnicity for European-origin groups*. Philadelphia, PA: The Balch Institute Press.

Kööts-Ausmees, L., Realo, A. (2016). Life Satisfaction Among Ethnic Minorities in Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47 (3) 457–478.

Lauristin, M. (2007). Maailmavaade ja toetus erakondadele. Kogumikus M. Heidmets (toim.) Eesti inimarengu aruanne 2006, lk 46–59. Eesti Koostöökogu.

Ojamaa, T., Valk, A. (2012). Search for Estonian identity. *Lennuk*, 10–12.

Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Valk, A., Karu, K. (2001). Ethnic attitudes in relation to ethnic pride and ethnic differentiation. *Journal of Social Psychology*, 141 (5), 583–601.

Valk, A., Ivarsson, C.-J., Dura, D., Tamm, E., Slotte, H., Juntunen, J., Rautiainen, M., Oja, M. (2013). Baltic Sea Region history: awareness among youth, national syllabi, and education. SA Unitas; http://projects.centralbaltic.eu/images/files/result_pdf/DNSE_result2_Research.

Valk, A., Karu, K. (2000). About the importance of the meaning of ethnic identity: strength and meaning of ethnic identity among resident and emigrant Estonians. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 169–185.

Valk, A., Karu-Kletter, K., Drozdova, M. (2011). Estonian Open Identity: Reality and ideals. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15 (1), 33–59.

Vetik, R., Nimmerfeld, G., Taru, M. (2006). Reactive identity versus the EU integration. *Journal of Common Market Studies*, 44 (5), 1079–1102.